до Персональної групи, не пізніше 5 квітня свої автобіографії. Ті робітники, які не пред'являть їх до вказаного терміну, негайно будуть звільнені з роботи» [16].

Отже, правові радники забезпечували право місцевих мешканців окупованої України на захист від обвинувачень, здійснювали представництво та надання правової допомоги фізичним особам при вирішенні справ у судах та інших державних органах влади. Тогочасне законодавство визначало такі види юридичної допомоги, як надання консультацій та роз'яснень з правових питань, складання позовних заяв, скарг та інших документів правового характеру, здійснення представництва у німецьких та українських мирових і кримінальних судах.

Окупаційним законодавством не було встановлено відповідальності за вчинення перешкод у виконанні правової діяльності захисників. Правовим радникам було заборонено здійснювати свою діяльність на основі підприємницької діяльності.

Разом з тим, у діяльності адвокатів, які представляли інтереси учасників судового процесу, проявлялися ознаки дискримінації. Так, при розгляді справ Німецькими судами участь українських адвокатів була необов'язковою, а їх могли замінити німецькі піддані або особи німецької національності, які відповідали цьому призначенню [17].

Отже, окупаційна адміністрація не допускала можливості існування адвокатури як недержавного професійного громадського об'єднання, а конкретні заходи німецьких правників та вищих управлінців заперечували існування основних принципів адвокатського самоврядування.

---

1. Шайкан В. Стан системи судочинства на території Рейхскомісаріату «Україна» та військової зони в роки гітлерівської окупації. Сторінки воєнної історії України: Збірник наукових статей. – К., 2007. – Вип. 11. – С. 205 – 210.
2. Державний архів Черкаської області (далі – ДАЧО). – Ф. 5. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 7.
3. Там само. – Арк. 14.
4. Там само. – Ф. 22. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 16, 23, 30.
5. Державний архів Полтавської області (далі – ДАПО). – Ф. 2357. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 43 – 46.
6. Там само. – Арк. 46.
7. ДАЧО. – Ф. 5. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 43.
8. ДАПО. – Ф. 2357. – Оп 1. – Спр. 1. – Арк.8.
9. Там само. – Арк. 45.
10. Там само. – Арк. 46.
11. ДАЧО. – Ф. 5. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 9, 10.
12. Там само. – Арк. 49 – 50.
13. Там само. – Арк. 40.
14. Там само. – Арк. 42, 42.
15. ДАПО. – Ф. 2302. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 90.
16. Там само. – Арк. 22.
17. Там само. – Ф. 8676. – Оп. 2. – Спр. 5. – Арк. 1 – 26.

Анна Гречка
(м. Євпаторія)

ПОЛІТИЗАЦІЯ ОСВІТНЬОГО РУХУ НА ЛІВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ В 1909 – 1916 РР.

Досліджується ставлення партійних таємних гуртків і груп соціал-демократичної орієнтації до проблем народної освіти у 1909 – 1916 рр.

Исследуются отношение партийных тайных кружков и групп социал-демократической ориентации к проблемам народного образования в 1909 – 1916 гг.

Політизація освітніх проблем на Лівобережній Україні в 1909 – 1916 рр. не була предметом спеціального дослідження в працях радянських істориків. У працях сучасних науковців вона фрагментарно досліджувалась у роботах з історії партійних організацій і суспільно-політичного руху в Україні початку XX ст., що не дає цілісного уявлення про неї. Тільки в останні роки дослідники дістали можливість об'єктивніше висвітлювати відповідні процеси. Це явно помітно у працях С. Фарини, Т. Гунчака, С. Телешуна, Т. Пустовіта, О. Сарнацького та деяких інших авторів [1].

Автор ставить за мету висвітлити ставлення партійних гуртків і груп на Лівобережній Україні в 1909 – 1916 рр. до освітньої проблеми в Україні.

Лідером у вирішенні освітніх проблем на національній основі стала УСДРП. Культурно-освітні проблеми України розглядалися на конференції організаційного комітету УСДРП вищих шкіл Росії та Київської робітничої організації партії у Львові 16 – 18 липня 1909 р., у роботі якої брали участь представники й лівобережних організацій. Прилуцьку організацію УСДРП на ній представляв О. Назаріїв, ніжинську – О. Соболь, полтавську – В. Дорошенко і київську – В. Донцов та В. Щербаківський. За результатами виступів члена ЦК УСДРП і представника від Київської робітничої організації В. Садовського та їх підтримки О. Соболем нарада постановила використовувати всі легальні можливості для роботи на місцях, у тому числі вступати у «Просвіти» та кооперативні організації [2]. Через їх діяльність планувалося реалізовувати національно-освітні завдання.

У порівнянні з попереднім роком видно явне бажання членів УСДРП розширити сферу свого впливу на ті організації, що займалися просвітньою діяльністю серед населення й надати їй чіткішого партійного й національно-освітнього спрямування. Напевне, під впливом представників лівобережних організацій партії було прийнято рішення про посилення роботи і в кооперативних організаціях, які були найбільш поширені саме на Лівобережній Україні й не обмежувалися тільки підприємництвом, але займалися і його популяризацією.

Серед партійних діячів не було єдності щодо соціальних пріоритетів діяльності партії. Один з молодих партійних діячів В. Садовський у статті «Культурна робота» в газеті «Слово» за 1909 р. фактично започаткував партійну дискусію про місце національно-культурної проблеми в діяльності УСДРП. Не сприйнявши негативного ставлення переважної більшості членів партії до «аполітичного культурництва», автор пропонував посилити увагу до національно-культурної роботи серед сільської буржуазії і міського пролетаріату. Саме останній і міг, на його думку, поєднати національну за своїм характером культуру селянства з тим напрямком «громадського розвитку», за який боровся міський пролетаріат. М. Порш, погоджуючись в основному з пропозиціями молодого партійця, разом з тим радив охопити національною культурно-освітньою роботою «інтелігентний пролетаріат», тобто вчителів, фельдшерів, дрібних службовців, які за характером своєї діяльності перебували в середовищі тих же селян і пролетаріату [3]. У той же час Л. Юркевич наголошував, що національне відродження України не може бути без участі заможних верств населення [4]. Таким чином, УСДРП першою серед українських партій визнала першорядне значення національної просвітницької роботи серед представників різних класів українського народу як необхідної умови національного відродження нації.

Партійна дискусія з національно-культурної проблеми України 1909 р. у газеті «Слово» привернула значну увагу лівобережної громадськості. Номери газет з її

матеріалами поширювалися в Полтаві, Лубнах, Миргороді Полтавської, Чернігові, Ніжині, Кролевці, Борзні Чернігівської губерній та в ряді інших повітових містечках і окремих селах Лівобережної України [5]. Об'єднуючою ідеєю партійних рядів ставала боротьба за національно-культурні, в тому числі й освітні права українського народу.

Місцеві організації УСДРП, незважаючи на внутрішню партійну дискусію, продовжували широку національно-освітню роботу, яка в багатьох випадках екстраполювалась на програми й інших партій. У цьому плані показовою була багаторічна робота соціал-демократичної групи в містечку Старі Санжари Полтавської губернії. Група, як і раніше, складалася з сільського старости Я. Стенька, вчителя М. Ілляшевича, священика і одночасно законовчителя А. Геращенка. З ініціативи Я. Стенька у Старих Санжарах було збудовано Народний дім, який перетворився у важливий культурно-освітній центр всього повіту. В ньому діяла власна бібліотека, де знаходилися книги як на російській, так і на українській мовах. Саме останні користувалися найбільшим попитом серед місцевих читачів, більшість яких становили жителі містечка, а також частково селяни і діти з ближніх сіл. За грошової підтримки громади в містечку було зведено також приміщення вищої початкової школи [6].

Повітовий наглядач церковних шкіл Полтавської губернії у березні 1911 р. доповідав раді Полтавської єпархії, що в Старо-Санжарівській школі батюшка і вчитель вчать дітей українською мовою. Причому, він наголошував, що це робиться давно і послідовно, а школа стала вже типовою українською школою [7]. Наведений наглядачем факт свідчить про те, що патріотична частина лівобережних учителів користувалася у своїй українізаційній діяльності в школах підтримкою як батьків учнів, так і окремих шкільних чиновників. Тобто, патріотичні сили Лівобережної України, не чекаючи офіційних дозволів, почали самовільно українізувати початкову школу. Характерно, що в багатьох випадках, як і в цьому, влада не наважувалася на переслідування порушників закону.

Крім українізаційної роботи в школі, інтелігенція Старих Санжар використовувала й інші методи збереження та примноження національних традицій серед дітей і дорослих містечка та навколишніх сіл. Одним з таких заходів стала організація свята під назвою «Зняття жита». 27 червня 1911 р. на поле з села вирушив святково одягнутий натовп селян. Спереду несли корогву, за нею йшов хор, який співав українських пісень під керівництвом вчителя М. Ілляшевича. Під спів українських пісень жали, гребли жито і в'язали його в снопи [8]. Таке дійство згуртовувало селян і сільську інтелігенцію у ставленні до національної культури, підтримувало бажання розвивати культурні надбання свого народу, а через культуру йти до світла і знань.

Національній культурно-освітній роботі патріотично настроєної старо-санжарівської інтелігенції багато в чому сприяла й новаторська діяльність створених з ініціативи церковного братства, в якому лідируючу роль грав А. Геращенко, Сільськогосподарського і Кредитного товариств. Це нововведення активно підтримував і волосний старшина Я. Стенько. Ці два українофіли фактично очолили кооперативний рух спочатку у волості, а потім і в Полтавському повіті. Товариства могли подавати селянам відчутну матеріальну і фінансову допомогу у веденні власного господарства й одночасно підтримували національно-культурні дійства. Фактично, в українофілах селяни вбачали не тільки національно-освітніх діячів, агітаторів, але й представників саме тієї влади, яка могла їм реально допомогти вийти з матеріальної скрути.

У 1912 р. реакція переходить у відкритий наступ проти українофілів Старих Санжарів. Звинуативши додатково Я. Стенька у зв'язках з «революціонером Ярошевичем», влада перевела М. Ілляшвича та А. Геращенка в інші села з менш національно свідомими селянами. Однак, як свідчив полтавський справник М. Згура, старо-санжарівській опозиції було завдано тяжкого, але не смертельного удару [9]. У містечку залишалися загітовані українофілами селяни та й новий священик Сокологорський викликав у поліцейських чиновників певне занепокоєння.

Під сильним впливом УСДРП у 1911 – 1912 рр. перебували гімназисти Г. Імшенецький, М. Гаврилов, А. Полянський, С. Устименко і Вобир Чернігівської хлопчачої гімназії. Вони стали активними учасниками національно-освітнього молодіжного руху в губернії і виступили організаторами кількох таємних учнівських гуртків, де велася національна просвіта молоді. Крім того, вони збирали кошти на користь Національного українського фонду, для чого продавали марки по 5 коп. за одиницю з девізом «У школі наша будучність». Ці марки наклеювалися на конверти й розсилалися по Україні [10].

У 1914 р. діяльність УСДРП виявлялася переважно в участі у роботі «Українського клубу», газети «Рада», вимогах національного характеру, в тому числі й запровадження в школах української мови, створення в університетах українознавчих кафедр, видання української літератури. Така еволюція партійної діяльності УСДРП стала помітною і для поліції. Вона констатувала, що революційна робота партії зливалася з «мазепинським рухом» [11]. Найвиразніше національно-культурницька діяльність УСДРП виявлялася в організації та проведенні святкування 100-річчя з дня народження Т. Шевченка.

У 1914 – на початку 1915 рр. активну національну культурно-просвітню роботу в Прилуцькому повіті Полтавської губернії вела вчителька земської школи на хуторі Залатиха В. Петренко. Вона таємно від місцевої влади вчила дітей української мови, давала їм елементарні знання з вітчизняної історії, літератури. Головними посібниками для учнів були український буквар, граматика і арифметика. Крім того, учителька мала ще понад 40 книг українською мовою і серед них працю М. Загірної «Який був лад в Афінській державі» [12]. Знайдені поліцією 22 учнівські конспекти українською мовою свідчили про успіх вчительки В. Петренко у національно-освітньому навчанні своїх вихованців. В. Петренко вела велику й позашкільну патріотичну культурно-освітню роботу. Чотири рази на тиждень вона вечорами збирала на квартирі при школі хлопців і дівчат з хутора Залатиха і навколишніх сіл й вчила їх літературної української мови.

Поліція вважала, що вчителька В. Петренко вела й політичну пропаганду серед місцевих мешканців і звинувачувала її в належності до УСДРП. Вона розповідала своїм дорослим учням і селянам, що незабаром вся земля буде відібрана у поміщиків і передана землеробам наділами по 3 десятини, що поміщиків не стане взагалі і всі будуть рівними у своїх правах перед законом. Крім того, вчителька роздала селянам щонайменше 300 книг, переважно забороненого змісту. Зокрема, селянин І.П. Литвиненко отримав від неї праці С. Некрасова «Правда о земле», А. Зіміна «Как могут крестьяне сами себе помочь», І. Бєлочкіна «Что нам нужно», Г. Загірної «Який був лад в Афінській державі».

Більшість книг постачав вчительці В. Петренко її двоюрідний брат гімназист 8 класу першої Харківської гімназії М. Петренко, під час обшуку квартири якого поліція знайшла понад 100 екземплярів книг «малоросійською» мовою. Серед них були перший том «Кобзаря» Т. Шевченка, журнал «Украинская жизнь» (1913 р., № 11), заборонені цензурою для вживання [13]. Можемо допустити, що, крім цих книг, М. Петренко надсилав своїй сестрі ще й роботи Ф. Лассаля «Сущность конституции», А. Бебеля «Что такое рабочий день», «Грехи центра», що підлягали вилученню з користування [14]. Всього ж домашня бібліотека вчительки нараховувала щонайменше 73 книги культурно-освітнього і соціального спрямування [15].

Проведене поліцією слідство не довело належності вчительки В. Петренко до Української соціал-демократичної робітничої партії, а національна культурно-освітня діяльність не стала серйозною підставою для суворого покарання. Тим більше, що такі випадки ставали для влади вже звичними. Напевне тому Харківська судова палата своїм рішенням від 7 вересня 1915 р. звільнила В. Петренко з-під арешту під заставу в 200 крб., а пізніше визнала її невинною. Полтавське губернське жандармське управління закрило справу вчительки В. Петренко і відправило її на проживання в

Іванівську волость Прилуцького повіту Полтавської губернії під поліцейський нагляд. Українська література була знайдена поліцією і в кравчині М. Томариної [16]. За українізаційну діяльність зазнала поліцейських переслідувань вчителька з тієї ж губернії М. Давидова.

Отже, в 1909 – 1915 рр. національно-освітня робота займала важливе місце в діяльності різних партійних груп і організацій. До національно-освітньої пропагандистської діяльності залучалася значна кількість вчителів і гімназистів.

---

1. Гунчак Т. Україна. Перша половина XX ст.: Нариси політичної історії. – К., 1993. – 288 с.; Пустовіт Т. Старосанжарська українофільська громада та її чільні діячі // Полтавська Петлюріана. – Ч. 5: Матеріали шостих Петлюрівських читань. – Полтава, 2003. – С. 101 – 104; Сарнацький О.П. Царизм та українські політичні партії (1900 – 1917 рр.). – Запоріжжя, 2006. – 709 с.; Фарина С.Я. Український національно-культурний рух на Полтавщині в другій половині XIX – в перші десятиліття XX ст. // Наш рідний край (з історії української національної культури на Полтавщині). Збірник наукових праць. – Полтава, 1992. – Вип. 13. – С. 16 – 17; Телешун С.О. Національне питання в програмах українських політичних партій в кінці XIX – на початку XX століття. – К., 1996. – 130 с.
2. Він – з когорти вождів: Кращі конкурсні праці про дореволюційну діяльність Симона Петлюри. – К., 1994. – 151 с.
3. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДІА України в м. Києві). – Ф. 323. – Оп. 1. – Од. зб. 51. – Арк. 1 – 5; Полтавський обласний державний архів (далі – ПОДА). – Ф. 83. – Оп. 1. – Од. зб. 134. – Арк. 10.
4. Сарнацький О.П. Вказ. праця.
5. Слово. – 1909. – № 1, 4, 6, 8, 15.
6. Пустовіт Т. Вказ. праця. – С. 101 – 104.
7. Засів. – 1911. – 1 квітня.
8. Пустовіт Т. Вказ. праця.
9. ЦДІА України в м. Києві. – Ф. 323. – Оп. 1. – Од. зб. 51. – Арк. 1 – 5; ПОДА. – Ф. 83. – Оп. 1. – Од. зб. 134. – Арк. 10.
10. Сарнацький О.П. Вказ. праця.
11. Телешун С.О. Вказ. праця.
12. ЦДІА України в м. Києві. – Ф. 320. – Оп. 1. – Од. зб. 1433. – Арк. 2 – 2 зв.
13. Там само. – Ф. 336. – Оп. 4. – Од. зб. 20. – Арк. 28 – 38 зв.
14. Там само. – Ф. 320. – Оп. 1. – Од. зб. 1433. – Арк. 2 – 2 зв.
15. Там само. – Арк. 79, 81, 88.
16. Там само. – Ф. 323. – Оп. 1. – Од. зб. 117. – Арк. 1 – 3.

Василь Деревінський
(м. Київ)

ПРОПАГАНДИСТСЬКА КАМПАНІЯ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ ПРОТИ РЕДКОЛЕГІЇ «УКРАЇНСЬКОГО ВІСНИКА» В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1980-Х РР.

Висвітлено проведення владою пропагандистської кампанії проти членів редколегії «Українського вісника», зокрема В. Чорновола та М. Гориня, у другій половині 1980-х рр.